

skega govora (Podbrdo in okolica, Selška in Poljanska dolina, Cerčno ipd.). Vse to in še mnogi drugi činitelji, ki jih v tem kratkem sestavku ne morem omeniti, so tako rekoč predpisali obseg in možnost medsebojnih kontaktov in komunikacij in s tem seveda tudi smeri in obseg širjenja novih jezikovnih pojavov, ki so slovenski jezik bolj in bolj drobili na manjša narečja in govore.

Splošnoslovenska je v tej dobi pravzaprav ena sama tendenca, namreč *slabljenje oziroma redukcija kratkih vokalov*. Konkretna realizacija te tendence, ki ima svoj začetek že v 10./11. stol., pa je bila silno različna, različna zato, ker je bila slovenska zemlja v tej dobi upravnopolitično, cerkvenoupravno in fevdalno silno razdrobljena in razbita na majhne enote brez pomembnejših gospodarskih in kulturnih središč.

Omembe vredne so v tej dobi tudi tiste spremembe, ki so nastale tam, kjer sta prišli v neposreden stik prvotni osnovni dve slovenski narečji, pri čemer so nastajali vmesni posredovalni govori, za katere so zlasti značilni novi monoftongi za stara *ež* in *oų* (Kras, Gorenjska, Mislinjska dolina idr.).

Novi govori so nastajali tudi tam, koder so se zaradi naravnega širjenja prebivalstva začela mešati prvotno različna narečja, kot se je npr. zgodilo na zahodnem Krasu, nadalje verjetno ponekod v Istri, v zgornji savski dolini in drugod.

Za konec bi omenil še dva silno važna diferenciacijska faktorja, namreč *razvojno zaostajanje nekaterih*, zlasti obrobni, perifernih in hiter razvoj centralnih govorov, zaradi česar so se dialektične razlike med slovenskimi govori še bolj povečale. Nič manj pomemben pa ni bil tudi tisti razvoj, ki so ga doživeli periferni slovenski govori *pod vplivom madžarščine, nemščine furlanščine in srbohrvaščine*.

Vsi našteti in še mnogi drugi činitelji (migracij!) zelo različne narave, smeri in obsegov so ustvarili slovenski jezik s tako številnimi, bogatimi in zanimivimi narečji in govori, kakršne imamo priliko proučevati še danes. Vsak jezik, in seveda tudi slovenski, je rezultat silno kompliciranega zgodovinskega razvoja, je funkcija zgodovine — materialne in duhovne — družbe, ki ga upoablja za svoje sporazumevanje.

Milena Piškur

POMENSKA ANALIZA BESEDE BABA

Izredna pomenska razvejanost besede *baba* je značilna ne samo za slovenščino, temveč tudi za druge slovanske jezike, zato se mi zdi, da zasluži podrobnejšo obdelavo.

V slovenščini lahko ugotovimo več pomenskih kategorij. Najbolj pogosta je *baba* pri nazivih za *žensko osebo*, kjer označuje staro mater, staro žensko, obstetrix (babica), zakonsko ženo (od tod preneseno tudi v živalski svet: *babica* »samička pri ptičkih, zajcih, polhih«). V številnih izpeljankah je sinonim za starikavo, grdo, nemarno, klepetavo in opravljivo žensko (v pejorativnem po-

menu *baba* tudi moški s slabimi, tj. ženskimi lastnostmi; zapečkar, strahopetec, slabič, blebetač). Ločeno od tega je treba jemati pomen *baba* »demon, čarovnica«.

V drugo pomensko kategorijo spadajo izrazi za *predmete, ki služijo za podlago ali oporo* (*babica* »nakovalce«, »pokrov pri stiskalnici«; *baba* »rezilni stol«, »kamen pri kozolcu«, »kamen pod vratnimi podboji«; *baba* »deska, za katero zatikajo orodje«) in spet v drugo izrazi za *steber, podpornik* (*baba* »steber v cerkvi«, »steber pri kozolcu«, »nosilec pri mostu«). Tudi *sinonima* za »*matica, matrica*« (*babica* »vijačna matica«, »kalup za črke«) spadajo v posebno kategorijo, prav tako izrazi za »*dediščina*« (*babina, babščina* »dediščina« že pri Megiserju). Posebej je treba ločiti *babo* v izrazih za *orodje* (*baba* »grablje za škopanje«), dalje v primerih, kjer pomeni *ostanke, izpraznjeno stvar* (*baba* »voz sena, na katerem so v glavnem pograbljene«, *babica* »prazna kostanjeva ježica, prazen koruzni storž«; (*h*)*ajdena babica* »ajdina pleva«). Ostane še nekaj pomenskih kategorij: izrazi za *padavine* (*babja* jeza, *babje* pšeno »sodra«), za *jedi* (*baba* »vrsta kolača«, »tlačenka«), *geografska imena* (*Babin nos, Babna gorica, Babje koleno*), *rastlinska imena* (*babna, babji trebuh* »kadulja«), *gobe* (*baba* »star jurček s širokim klobukom«), *mrčes* (*babuška* »vrsta črva«, *baba tušlja* »stenica«) in za *ribe* (*babica* »Cobitis barbatula«).

Seveda je vprašanje, če moremo in smemo iskati za vse te pomene eno samo izhodišče. Etimološko je beseda *baba* prastara reduplikacija iz otroškega govora, podobno kot tata, mama, papa itd. Kot taka ni omejena na določeno jezikovno območje, ampak je splošna. Tako imamo prasorodno lit. *bóba*, lot. *bāba*, oboje »starka«, v istem pomenu jo pozna v obliki *bābe, bōbe* srednjevisokonomščina, starovisokonomščina pa kot *boubo* »Knabe, Diener«, medtem ko ima stara angleščina obliko *bōfa*, danes *baby* »otrok«, albanščina pa *bebë* »dojenček«. Italijansko *babbo* pomeni »oče«, isto turkotat. *baba*. *Baba* je bila preko slovanskih jezikov izposojena tudi v madžarščino (*baba*), romunščino (*bábă*), novogrščino (*baba*). V furlanščini jo najdemo v oblikah *babe* »*boletus edulis*« in *babisse* »obstetrix«, ki sta stari izposojenki iz slovenščine.

Dotakniti se je treba tudi problema nekaterih nejasnih pomenov. Zgolj slučajna je verjetno zveza med sloven. *baba* »iz gorskega grebena štrleča skala« z južno r. *baba, kamennaja baba* »kamenit spomenik«, kar naj bi bilo izposojeno iz turkotat. *baba* »*spomenik*«. Kot v slovenščini gre namreč lahko tudi tu le za metaforičen prenos od *baba* »anus, avia«.

Prav tako sloven. *baba* v pomenu »čarovnica« verjetno nima zveze s sbh. *babuni* »bogomili«, rsl. *babuny* »čari«, ukr. *bobona* »vraža«, r. in ukr. *za-bobony*, p. *za-bobon*, č. *bobonek* »vraža«, kar predstavlja verjetno dve različni osnovi. Miklošič je *babuni* »bogomili« spravljal v zvezo z gorskim imenom *Babuna*, medtem ko so druge slovanske besede s pomenom »vraževernost« bolj verjetno iz neke onomatopoje *b^hb—.

Baba v imenih rib označuje navadno majhno, manj vredno ribo. Daničić (ARJ I, str. 128) je suponiral za takšne pomene onomatopoično osnovo *bab-* ali celo *bob-*, s pomenom »malenkost, neznatnost«. Toda novejši etimološki slovarji te možnosti ne omenjajo več. Tudi če računamo z njo, nam to pri razmejevanju pomenov ne koristi dosti.

Ne čutim se poklicano, da bi se spuščala v težavna etimološka razglabljanja; moja naloga je, da ob materialu, ki mi je bil dosegljiv, analiziram pomenski razpon semantema *baba* v slovenščini, poiščem paralele v slovanskih jezikih in ob tem ugotovim, kaj je skupnoslovanska dediščina ter kaj je slovenščina izgubila, ohranila ali pridobila v stoletjih svojega samostojnega razvoja.

I.

Osnovni pomen besede *baba* se je razvil v otroškem govoru v opoziciji s pomenom *mama* in je vključeval sprva verjetno samo najbližjo sorodnico, staro mater, ki se je v družini največ ukvarjala z otroki. Kasneje se je beseda posplošila tudi za druge ženske. Na prenos pomena so vplivali skupni karakteristični znaki. Poleg stare matere so namreč živele v prvotni sorodniški skupnosti tudi druge starejše sorodnice, npr. sestra stare matere po očetu ali materi¹ (sbh. še danes *baba jara* za očetovo mačeho in *baba tetka* za dedovo sestro), ki so jih otroci prav tako imenovali *babe*. In podobno kot se je razširil izraz *mati* na vse ženske, ki bi lahko bile matere (še danes pravijo na deželi vsaki starejši ženski mati), se je tudi izraz *baba* prenesel na vse ženske, ki so imele nekaj skupnega s staro materjo. Odločilna je bila lahko dejavnost (tj. ukvarjanje z otroki) ali pa starost (ženske, ki so bile vrstnice starih mater). Tako se je *baba* pomensko posplošila tudi na mlajše ženske, ki so imele opravka z otroki (sorodnice, varuške, dojlje, porodniške babice) poleg stark, ne glede na to, s čim so se ukvarjale. Tako se je *baba* približalo pomenu *ženska (mulier)*. Brez tega bi težko razumeli sbh. dial. *baba mokra* ali *baba suha* (v Dubrovniku za dojljo in za varuško, čeprav ji je šele 12 let). Na drugi strani pa je bila *baba* vsaka stara samska ženska, ki se je morala preživljati z beračenjem ali s priložnostnimi zaslužki. Tak pomenski razvoj lahko zasledujemo v vseh slovanskih jezikih. Ruščina pozna *babo* v pomenu preproste, neizobražene ženske iz revnega sloja, ukr. je *baba* beračica, p. beračica, ubožna ženska, ki se preživlja z miloščino ali s priložnostnimi zaslužki pri cerkvi (*baba kościelna*), in nekaj podobnega je sbh. *baba crkvena*. Babe so opravljale pri cerkvi najrazličnejša dela: peklo so npr. hostije (sbh. *baba poskurača*, *baba klisara*²), umivale mrliča (č. *bába smrtelná*) in urejale pokopališča. V cerkvenih vežah³ so prodajale sveče (č. *bába svíčková*), na proščanjih sladkarije (č. *bába cukrová*). Babe so se imenovala tudi branjevke, ki so vozile pridelke iz vasi v mesto (v tem pomenu znano v polj. in prekm.), zraven tega pa tudi delavke za vsa opravila (p. je *baba* »delavka, postrežnica, dninarica, služkinja«).

Kasneje se pomen diferencira; začno se razhajati znaki, ki so bili prej skupni. *Baba* »mlada ženska« se pomensko osamosvoji s poudarjenimi karakterističnimi lastnostmi: zdrava življenjska moč, telesna privlačnost, plodnost ipd. Analogno se oddvoji tudi pomen *baba* »starka« s poudarjenimi negativnimi znaki. Takšna osnovna opozicija pomenov izzove vrsto sprememb. Potrebna postane natančnejša razdelitev pomenov, kajti z enim samim nazivom ni bilo več mogoče označevati stare matere, beračice in ženske, ki je pomagala pri porodih. Zaradi tega nastanejo v kategoriji »staro« nove diferenciacije, izkazane tudi v besedotvorju. Po eni strani so zelo tvorna avgmentativa (pejorativen pomen — navadno za označevanje neprijetnih, zlobnih, grdi, klepetavih in opraviljivih stark; približevanje pomenu »čarovnica«), na drugi strani pa diminutiva (hipokoristika — sinonima za staro mater in tudi obstetrix). Osnovno razmerje med *baba* »mlada ženska« in *baba* »starka« se tudi kasneje ni prekinilo,

¹ Sbh. loči veliko (očetovo) in malo (materino) *babo*..

² Poleg tega danes tudi že samo *klisara*, *poskurača*, kar pomeni, da je *baba* tu že izgubila prvotno funkcijo nosilca pomena in ima praktično samo še vrednost sufiksa.

³ V zvezi s tem primerjaj p. *babiniec* »cerkvena veža«, »poselska soba v plemiških hišah«, č. *babinec* »cerkvena veža, kjer sede beračice«, ukr. *babinec* »prostor v cerkvi, namenjen ženskam« č. tudi »mesto za starejše omožene ženske«, polj. tudi »stanovanjski del, namenjen ženskam«, slov. pa *babinec* »del norišnice«.

ker je vedno izražalo nasprotje starega proti mlademu, močnega in zdravega proti slabotnemu in šibkemu.

Izven opozicije *baba* »starka« : *baba* »mlada ženska« je ostala *baba* »obstetrix«. Poleg izraza *baba* pozna polj. v tem pomenu tudi *babka*, *babica*, *babiarka*, r. *babka*, ukr. pa ima zaradi razlikovanja še *baba spovi tuha* in *baba puporizka*, medtem ko ima češ. *porodní bába* in *paní bába*, sbh. poleg *babica*⁴ še *baba pupčena*, slov. samo *babica*⁵. Še dalje je izvedeno č. *babiti* »pomagati otroku na svet«, stp. *babczyć* »biti babica«, novejša p. *babić* »odvzeti otroka, ukvarjati se s. poročništvom«. Tu pa je treba omeniti tudi č. dial. (vzhodnolaško) *pobaba* v pomenu »pomoč sosedom pri različnih opravilih«, ki ni nič drugega, kot zanimiv pomenski prenos od *babiti* »pomagati otroku na svet«. Razlagamo si ga lahko le tako, da se je intenzivnost osredotočila na »pomagati«.

Baba se pojavlja tudi v rastlinskih imenih, bodisi pri zdravilnih zeliščih, nekaterih gobah ali imenih dreves (o zadnjih kasneje). Pri nazivih za gobe — sem spada slov. *baba* »*boletus edulis*, če je star in ima širok klobuk«, č. *babka* »drobna goba z rjavim, na pol razpočenim klobukom« in p. *babki* »vrsta gob« — gre verjetno za nabiralski tabu, ki pa mora biti star; furlansko-*babe* »*boletus edulis*« je namreč izposojeno iz slovenščine.

Pri nas je izpričana vrsta rastlinskih imen, npr. *babji list* »trpotec, *Plantago maior*«, *babji trebuh* »*Salvia pratensis*«, *babja dušica* »materina dušica, *Thymus*«, *babín koren* »*Lathraea squammaria*«, *babina* »*Salvia glutinosa*«, *babkovina* »*Berberis vulgaris*« ipd., ki pojasnjujejo uporabo rastline, obenem pa tudi vlogo *babe* v ljudski medicini. Primerjalno slovansko gradivo, npr. bolg. lj. *babka*, *babuch* »*Salvia*«, slov. *babna*, *babkovina*, *babji trebuh*, r. *babka* in č. *babské ucho*, *babí rucho*, priča, da imamo pred seboj že praslovanske nazive. Sinonim *kadulja* »*Salvia*« namreč izvajajo od »kaditi« (kaduljo so nekdaj zažigali zaradi aromatičnih učinkov v prostoru, kjer je ležala porodnica).

Zanimiv je slovenski fitonim *babji zob* »*Secale cornutum*« (n. »Mutterkorn«, sbh. »izrodica«, sln. tudi »rogata rž«, ki se uporablja v moderni medicini v ginekološke namene). Značilna oblika — črnkasto zrno, ki spominja na zob — in učinek — zrno vsebuje strup — dajeta slutiti, da se v imenu skriva nekdanja magična uporaba.

Baba je tudi eden izmed sinonimov za čarovnico, v skupnem slovanskem izročilu pa tudi naziv določenih demoničnih sil: sln. npr. *ježi baba* in *jaga baba*, kar pa ne moremo s popolno gotovostjo proglasiti za avtohtono slovansko dediščino, ampak je morda izposojeno iz drugih slovanskih jezikov, primerjaj r. *bába jagá*, ukr. *bába jaha*, p. *baba jédza* (b. *jaga*), č. *baba jaga* »zla žena«. Domače pa je *pehtra*, *vehtra baba*, kontaminacija germanskega demona s slovanskim demonološkim epitetom.

Med demonskimi in magičnimi silami ni jasne meje. Na oboje se verjetno nanaša termin *baba* v astronomskih in meteoroloških predstavah. Sln. npr. *Vehtra baba! Deža daj! / Lanu ti dām debel kučaj!* (SNP IV 406, št. 7817), dalje izrazi tipa *babje pšeno*, *babja jeza* »sodra«, p. *baby* »moker sneg«, č. *bába* (pl. *báby/baby*) »oblak, ki prinaša nevihto«, *babka* »temen oblak«, podobno p. *baba* (pl. forme *baboki*, *babuni*, *babaste chmury*) »osamljen deževen oblak«. Machek (ESČ, 20) sicer skuša razlagati pomen *baba* »oblak« z asociacijo na neoblikovanost in košatost ter po teh znakih primerja oblak z žensko, vendar je pri te vrste

⁴ Sbh. še *krvava babica* »zakotna babica«.

⁵ *Všegarica*, *všegarstvo*, št. n. beseherin, beseherin (glej Ramovš, Hist. gram. II, 132, v starejšem liter. jeziku pri nas edini izraz za *babico*, vendar kaže furl. *bablsse* »obstetrix« na staro izposojenko iz obrobni slovenskih narečij).

oblakih oblika sekundarnega pomena, kajti neprimerno bolj karakterističen je grozljivi vtis grmenja in črnine⁶. Razumljiva je tudi predstava *babji kot* (č. *babí kout*, sbh. *babin kut*) »kraj, od koder prihajajo nevihtni oblaki«. Težko bi *babji kot* povezovali z zapečkom v hiši, od koder prihaja babja zlovolja, sitnost, godrnjanje, kot je poskušal Machek (EŠČ, 20).

Za magični obseg našega pojma pričajo tudi imena metuljev⁷, kjer z diminutivom izražena *captatio benevolentiae* kaže na izvor iz *baba* »demon« ali »čarovnica«: r. *babočka*, *baburka*, *babuška*, č. *babočka*, *baboška*, *babička* »vrsta metuljev«, p. tudi *babka* »mrčes«, č. lj. *babka* »hrošč«, sbh. *babuška*, *babica*, *babura* »millipeda«, sln. *babuška* »Kellerwurm« in *baba tušlja* »smrdljiva stena«. Po predstavah primitivca se v metuljih skrivajo čarovnice, večje (!) ali duše pokojnih prednikov. Za zadnje govori tudi r. dial. *dušička* »metuljček« (Vasmer REW I, 35) in ngr. *psyhari* »metulj«, kar je prav tako v zvezi z »duša«.

Vprašanje pa je, če med mitološke ostaline lahko štejemo tudi *babo* v geografskih imenih. Slovenska *Baba* je ime različnih pečin, gorskih rogljev, čeri, osamljenih skal izrazitih oblik, obenem pa jo dobimo večkrat v sestavljenih terenskih imenih tipa *babin zob*, *nos*, *glava*, *gora*, *gorica*, *brdo*, *potok*, *vrh*, *studenec*, *polje*, *koleno*, *gomila* itd. Badjura (Ljudska geografija, str. 132) misli, da so bile *Babe* »bajeslovna bitja, zli duhovi (poosebljenje, predočba smrti, zime, mraza, neurja⁸), ki so se prikazovale ljudem po gorskih rebreh, duplinah in jamah«. Čeprav vpliva *babe* »čarovnice« v te vrste imenih ne moremo čisto zanikati (prim. jamsko ime *Divje babe* pri Mostu na Soči), je na drugi strani ne moremo vzeti za izhodišče imenom tipa *babin nos*, *glava* itd., ki so pogosto samo personifikacije in metafore.

Pri tem se velja ustaviti ob številnih slovenskih ledinskih imenih *babje koleno* (imamo pa tudi zvezo *Mačkino koleno* ali samo *koleno*). Po mnenju F. Bezlaja bi bilo tu zelo verjetno treba iskati zvezo s sbh. *koleno* »rod«.⁹ *Babje koleno* bi torej utegnilo pomeniti »dediščina po ženski liniji«, primerjaj s tem *babina*, *babščina* »dediščina« (izpričano že v 16. stol. pri Megiserju in v 18. stol. pri Gutsmanu), stp. *babczyżha*, *babina*, np. *babizna*, ukr. *babizna* (poleg *materizna*) »dediščina po materini strani«. Tu se verjetno skriva staroslovanski pravni pojem, pomemben za presojanje žene v predhistoričnem pravu.

II.

Rekli smo že, da je *baba* v osnovi zaznamovala dva nasprotujoča si tipa ženske — staro nasproti mladi — in da se je pomensko razvijala v dve smeri. Na eni strani označuje stare, iztrošene, nerodovitne, zato manj vredne, na drugi strani pa mlade, žive, rodne, bujne stvari. Da to drži, spoznamo iz razmerja *baba* proti *matica*, kjer je *baba* deloma v opoziciji z *matica* ali pa nadomešča *matico*. Tako imamo ukr. *babana* »stara ovca, ki je ne vodijo več« proti sbh.

⁶ Holub-Kopečný pa vidi v *bába* »oblak, prinašajoč dež« simbol rodovitnosti, kar ni povsem prepričljivo, kajti nevihtni oblaki obetajo često neurje s točo.

⁷ V. Vážný, O jménech motýlů v slovenských nářečích. Bratislava 1955, str. 81-88, 254.

⁸ *Babo* kot simbol zime srečujemo v slovenskih narodnih običajih (žaganje ali sežiganje babe; prim. pa tudi LMS 1887, str. 109). Sem spada še sbh. *babini dni* »čas, ko se bliža zima«. Znana pa je tudi v oznakah za druge letne čase big. *baba marta* »mesec marec«; splošnoslovansko in evropsko pa še *babje leto* »lepi, topli dnevi pozne jeseni, po Martinovem« in »pajčevina«. *Babje leto* (n. Altweibersommer) spravljajo v zvezo s pozno ljubeznijo vdov (F. Kluge EW, str. 14).

⁹ Drugače Badjura (Ljudska geografija, str. 68-69), ki misli, da gre tu za »ljudsko šegavost«. Opozarja, da najdemo *babja kolena* navadno ob znanih romarskih poteh. Sklicujemo se tudi na konfiguracijo tal (»lično posneta podoba upognjene noge«). F. Bezljaj pa nasprotno meni, da konfiguracija tal tu ni značilna.

matica »žival, ki jo goje za pleme«, enako sbh. *baba* »stara čebela (trotočka)« proti *matica* »čebela ali mravlja, ki odlaga jajčeca«. V istem razmerju, vendar že preneseno, sta tudi ukr. *babka* »suha soteska, kotanja usahle reke« ter sln. in sbh. *matica* »struga reke«. Na drugi strani pa staroruskemu *matka*, *matica* »podporni tram v izbi, greda, ki drži poprečne tramove« ustreza sbh. *baba* v istem pomenu, ukrajinskemu *maticja* »čep, zatik v mlinskem kolesu« pa sbh. *baba* »tram, ki drži vreteno mlinskega kamna«. Isto razmerje kaže sln. *babica* »vijačna matica« proti *matica*, dalje sln. *babica* »kalup za tiskarske črke« in p. *baba* »model, na katerem oblikujejo klobuke« proti *matrica*.

Iz predstave starega, praznega, nerodovitnega, brez vrednosti lahko izhajamo pri dolgi vrsti poimenovanj z *baba*. Sln. pomeni *baba* »star, krivenčast, izsušen hlod, deblo« (verjetno spada sem tudi p. in sbh. *baba* »ladijsko sidro«), p. *baba* »star bor«, *babica* »vrba žalujka«, č. *babka* »pritlikavo, zakrnelo drevo, štor«, *babyka* »pritlikav, košat javor«; p. *babiczka* »rožni grm«, *babiniak* »grm v živi meji«. Šmilauer (NŘ XXVI, str. 194) definira, da sklonjene, skrivljene predmete jezikovna psihologija primerja s starkami (glej tudi V. Machek, Česká a slovenská jména rostlin. Praha 1954, str. 144). Deloma bi moglo veljati to tudi za gobe z velikim, odprtim klobukom, sln. *baba* »star jurček«, č. *babka* »goba z odprtim klobukom«. Tudi koruzni storž z redkimi zrni se je zdel podoben škrbavim ustom starke in se danes v sbh. imenuje *baba*, *babica*, *bakica*. Sbh. *babara* »igla z velikim ušesom« je dobila ime po tem, ker so jo uporabljale stare žene, ki niso videle vdeti navadne šivanke (Daničič ARJ I, str. 128). Glede na to, da so si starejše ženske na poseben način zavezovale ruto, je v češčini ohranjen izraz *šátek na babku*, tj. »ruta, zavezana tako, kot si jo zavežejo starejše ženske« (Machek EŠČ, 19). Primerjaj tu tudi p. *babieč* »postajati podoben babi, starati se«, č. *babčeti* »kremžiti se, gubati se (za jabolka, ki se na spomlad suše in grbančijo)«, *zababit*, *zababušit*, *zababúlat*, *zababúhat* »zamarušiti se«.

Isto izhodišče imajo tudi izrazi, ki označujejo prazno, nerodovito, majhno, malo vredno stvar. Poleg sln. *babica*, »prazen koruzni storž«, »prazna kostanjeva ježica«, ki sta prehodnega pomena (vežemo ju lahko tudi na pomen »matik«), spada sem tudi sln. *baba* »zadnji voz sena, na katerem so v glavnem pograbljine«, p. *babka* »majhna krava«, sbh. *baburak* »oboleli plod slive« in sbh. *babica* »prazna kost, luska« (kar izvaja Popović, JF XIX, 167, iz drugega korena). Posebej zanimiva je tudi sln. (*h*)ajdena *babica* »prazen mešiček, ovojница brez zrna; pleva«, poleg izraza *babičasta ajda* »gluha, prazna ajda«¹⁰. Od tod ni daleč do pomena *drobiž*, tj. denar brez vrednosti. V tem pomenu srečujemo *babo* v skoraj vseh slovanskih jezikih, razen v slovenščini: sbh. *bapka*, *babuška* (zadnje razlaga Daničič iz »nadimati se«), blg. *babka* (kar Georgiev razlaga iz navade, da so ženske dajale droben denar za uroke), č. *babka* »madžarski drobiž«, stp. *ziamana babka* »počen groš, prebita para« in *pułabcza*, danes *babka*. Slovani so tako imenovali tuj drobiž, ki ni imel plačilne vrednosti. Brezpomembnost tega denarja je razvidna tudi iz č. fraze *koupit (prodat) něco za babku*, kar pomeni »zelo poceni«. Zanimiva pa je tudi fraza *má penez jako babek* (mi bi rekli »denarja ko pečka, smeti«), ki kaže, da *babka* označuje poleg brezpomembnosti, majhne vrednosti tudi množičnost (česar je dosti, to je poceni)¹¹. Ni pa izključeno, da je *babka* v tej zvezi morda naslonjeno na *babka* »hrošč«.

¹⁰ V vremenskem pregovoru imamo zapisan tudi izraz *babiti se* (Dež o Vidu ni ječmenu k pridru; pšenica bo slaba, vino se *babi*.), kjer pomen ni čisto jasen. *Babiti se* verjetno pomeni, da gre vse v nič, da grozdje, tj. vino, ne bo obrodilo.

¹¹ Morda gre sem tudi p. *baby* »plejade«, za katere je značilna gostota.

V nasprotju s pomeni, ki sodijo v kategorijo »staro, izrabljeno, nič več rodovitno« in ki imajo za izhodišče prvega od osnovnih pomenov — *baba* »stara mati, starka«, si moramo ogledati še drugo skupino izrazov, ki se nanašajo na drugi osnovni pomen — *baba* »mlada ženska, samica, mati«. Sem nedvomno spadajo nekateri mlajši pomeni, za nas manj zanimivi: sln. *babca* (proti *mandeljce*) »samica pri pticah, zajcih, polhih, *babica* pri sponki (ta ima za par *dedec, fant, poba*) in podobno.

Zanimiva pa je *baba* v pomenu »zadnji snop žita na polju« (znano iz ruščine, poljščine, češčine, slovenščine), ki je navadno precej velik, posebej okrašen, pri nas včasih nadet z bodičevjem (!). (Machkova razlaga: zadnji snop je s spoštljivostjo, pozornostjo, slovesno vezan; ker je zadnji, veliko pomeni. Zveza ni jasna.) Sodeč po navadi, ki jo imajo Slovenci, da v zadnje snope devljejo, hrano, cigarete, včasih tudi hruške (ob mlačvi se šaliijo: »Le stresi jo (babo), boš videl, kako rodi...«), bi sklepali, da predstavlja zadnji snop rodovitnost, plodno letino (J. Mal, EMDS XXI, 23, misli, da *baba* simbolizira žitni razplod za prihodnje leto). Razen zadnjega snopa se imenuje *baba* tudi kopica sena (sln. *baba*) ali kopica žitnih snopov na polju (r. *babka*, p. *babka*, sbh. *babura*). Sem gre nedvomno tudi sbh. *baba* »kup peska, pripravljen za posipanje cest« in ukr. *baba* »visok stožčast zamet, kup snega«. Na skupni imenovalec bi te pomene spravili z oznako: »nekaj, kar ima polno obliko, česar je kup, zvrhana mera«. Izhodišče *baba* »samica, mati« ima tudi p. *baba* »vrsta trebušaste hruške«, p. *babka* ali *babeczka* »trebušast lonček za mleko« (posoda!), isti izvor pa morda še sbh. *babuška* »izrastlina na drevesu ali živali« in *baban* »izboklina«. V sbh. označujejo izpeljanke iz *baba* (navadno avgmentativa) tudi velike, zajetne predmete, npr. *babura* »vrsta velike mesnate paprike«, *babac* »ogromen oreh«, *baburača* »velika žaba« ipd.

V sbh. imamo še en zanimiv pomen — *babura* »preprosta peč« — ki ga je Daničič poskušal razlagati z izrazom *Babur* »Bavarec« (take peči naj bi pri nas prvi začeli delati Bavarci). Ta razlaga ni čisto sprejemljiva, kajti tudi v poljščini imamo za »peč« izraz *babka*, kar pomeni, da moramo semantično zvezo iskati drugod. Pomensko izhodišče utegne biti »izvor«, za kar je v slovanskih jezikih skoraj sinonim *matica*. Blizu so tudi izrazi za pekače: r. *babnik*, p. *babownik*, č. *bábovka*, *babník*, *bábovník*, *babiereň* (vendar glej tudi prej omenjene izraze za kalupe). S pekači je ozko povezan tudi pojem *baba* »pecivo«, ki je v slovanskih jezikih splošno razširjen, prim. r. *baba* »velikonočni kolač v obliki stožca«, ukr. *babka* »z rumom polit kolač«, p. *babina* »majhna babka iz testa«, p. *babeczka* (šmietankowa, ponczowa) »vrsta peciva«, č. *bába* »pecivo«, *bábovka* »pecivo, ki ga dajejo porodnicam«, gornje luž. *baba* »kolač«, sbh. *babica* »kolač v obliki hlebčka, ki ga spečejo ob zadušnici« in *baburica* »vrsta pšeničnega kolača«, sln. *baba* »rižev nakip, vrsta kolača«. Iz slovaškega *baba*, *babička*, »kolač« je tudi madž. *bába* »kolač« (Kniesza: Magy-Szláv I, str. 69), in nem. *Baba*, *Babe*, *Bäbe* »Napfkuchen« je prav tako izposojeno iz slovanskih jezikov. V to skupino spada še č. *teplá baba* »buhtelj, krof« in *litá baba* »flancat«. Medtem ko pri gornjih vrstah peciva vzbuja pozornost stožčasta oblika (ki je v zvezi z *baba* ne srečujemo prvič!), je za zadnjo vrsto testa značilno, da se lepo dvigne, naraste in ima na koncu lepo, polno obliko.

Baba pa se imenujejo tudi nekatere mesne jedi: sln. je *baba* »tlačenka (svinjski slepič)«, ukr. *baba* »jed iz koruznega testa, slanine, masla, jajc, včasih iz krompirja, kaše in moke«. Iz ukr. je znana *baba šarpanina* »postna jed iz pse-

ničnega testa, rib, masla«. Sem spada tudi sbh. *baba* »sarma«. Značilno za vse te jedi je, da so v nekaj zavite (nekaj, kar je napolnjeno).

V ruščini, beloruščini, ukrajinščini in poljščini najdemo *babo* tudi v izrazih za razne tehnične predmete, v glavnem za kladiva in tolkače, ki so služili za teptanje zemlje, gladenje cest, posutih s kamenjem, za zabijanje kolov v dno jezer, rek in močvirnih tal (r. *baba* »težko kladivo, tolkač«, ukr. *baba* »klada, tolkač«, p. *baba* »tolkač«, *babka* »kladivo«, brus. *baba* »tolkač«). Za to so bili potrebni posebno masivni, grobi predmeti. Masivnost je tu karakteristični znak, prenesen morda od *baba* »možaka« (primerjaj r. *babišča* »visoka, debela ženska grobega vedenja«).

Slednjič si je treba ogledati še večjo skupino izrazov za predmete, ki služijo za podporo, oporo, osnovo, podlago. Sem spada sbh. *baba* »greda, ki nosi pod«, »greda na prednjem ali zadnjem koncu splava«, »pokrov pri preši«, »nakovaice za klepanje kos« (tudi *babica*), »glavna vzdolžna greda v hiši, ki nosi poprečne tramove« (glej r. *matka, matica!*), »greda, ki drži vreteno mlinkega kamna«, »lesena priprava, s katero podprejo nagnjene hiše«; poleg tega sbh. *baba* »steber pri mostu«, *babica* »nosilec«, *babak* »greda pri mlinu na veter (na njej leži *mati*)«. Ruščina ima v tej zvezi ohranjeno *baba* »podboj, steber« in *babaška* »plovec pri trnku«, češčina *babka* »nakovalce« (Machek, ESČ, 20, razlaga pomenski prenos od *baba* »ženska« do »nakovalce« od tod, ker je nakovalce nizko, majhno, široko, podobno stari ženski), poljščina pa *baba*, *babka* »nakovalce«, *baba* »kolešček, na katerega se navija vrstica (ribiška priprava)« in »usnjena blazina, na katero nanašajo barvo pri ročnem tiskanju platen«. Slovenskih izrazov te vrste je precej. Poleg *baba*, *babica* »nakovalce« imamo tudi *baba* »steber pri kozolcu« (v zvezi s tem *podbabiti* kozolec, tj. »podstaviti, podpreti«), *baba* »kamen pod vratnimi podboji«, »hrastov ali bukov tram, v katerega se vtiskujejo koničaste palice, od katerih se odkoljejo letve (vitre)«, *babica* »pokrov pri stiskalnici« (madž. *baba* »pokrov pri stiskalnici« je izposojeno iz sln.), *baba* »rezilni stol«, »deska v šupi, za katero zatikajo orodje«, »letev pri kozolcu«, »steber v cerkvi«, »nosilec pri mostu«. Sem spada morda tudi sln. *babke* »kratke kosti telečjih in ovčjih nog med parkljem in stegnom«. Vseh teh izrazov ne bi mogli pojasniti brez staroruske paralele *matka, matica* »podporni tram v izbi« (o tem podrobneje na začetku poglavja).

Izredno zanimiva sta tudi sbh. izraza *babac* »trta, ki se presadi (sadika)« in *babič* »vinska trta«, ki sta morda spet samo paraleli csl. *matica* s pomenom »trta«.

Izven skupin pomenov, ki smo jih do sedaj navedli in skušali pojasniti, ostane nekaj pomenov, ki so se metaforično dalje razvili iz naštetih kategorij: sln. *baba* »deska pri zapečku«, »kamen na vogalih hiš«, »grablje za česanje snopov«; sbh. *baba* »mejnik, konfin«, p. *baba* »predmet, postavljen na nezavarovanih prehodih, na nevarnih mestih rek, ki preprečuje splavom, da bi nasledli na plitvinah«; kamen, ki zapira vhod v rudnik« itd.

Posebej je treba govoriti o imenih rib, ki so morda etimološko drugačnega izvora: sln. *babica* »Cobitis barbatula« in *babuka* »Blennius vulgaris« (Munda, Ribe, str. 44). Zadnje je verjetno izposojeno iz sbh. *babuka* »Blennius teutaculalis«. Sbh. pozna tudi *baba* »neka riba in vrsta rakca«. Te besede je težko popolnoma ločiti od blg. *bobój*, *babój*, *babán* »Perca fluviatilis«, romun. *băbóiș* »Perca fluv., majhna riba«, madž. *babajkó* »mlad krap«, p. *baba* »Cottus gobio« in *babia lyta* »neka večja riba«. Morda gre v teh primerih za mešanje osnov.

Opozoriti je treba tudi na mešanje osnov med *baba* in *bob* v imenih jedi in v kategoriji neznatnosti; prim. sln. *bob* »krof« s č. *teplá baba* »krof« ter č. frazi *koupit, prodát za babku* »za malo, zelo poceni kupiti ali prodati« in *ani jednoho bobu nedat bych za něho* »je brez vrednosti« z našim *ljub' domek, čeprav ga je le za bobek*.

Zavedam se, da bi z bolj organiziranim zbiranjem lahko občutno dopolnili pomensko vsebino obravnavanega slovanskega semantičnega omnibusa. Slovenskega gradiva se je že ob nesistematičnem nabiranju našlo precej več, kot ga navajajo naši slovarji. Vendar tudi v drugih slovanskih jezikih celo največji slovarji ne izčrpajo vsega, kar je mogoče izslediti po drugih virih, od katerih pa mi je, žal, mnogo ostalo nedostopnih. Marsikaterega od nejasnih pomenov bi morda lahko razložili, če bi imeli na razpolago več primerjalnega gradiva. Pomeni, ki so registrirani v slovarjih, so navadno bolj frekvenčni, vendar so kriteriji, ki odločajo, kaj je vredno registrirati, v praksi posameznih leksikologov dokaj različni. Brez dobrega slovarja slovanskega jezika si v prihodnje ni več mogoče zamisliti razvoja slovenske semantike. Naša naloga je zato, da se tudi na tem področju potrudimo nadomestiti, kar smo zamudili.

PREGLEDANI ETIMOLOŠKI SLOVARJI: F. MIKLOSICH, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, Wien 1886; E. BERNEKER, Slavisches etymologisches Wörterbuch I, Heidelberg 1908—1913; M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch I, Heidelberg 1950; A. PREOBRAŽENSKIJ, Etimologičeskij slovar' russkago jazyka I, Moskva—Varšava 1910—1916; J. B. RUDNYČKYJ, An etymological dictionary of the Ukrainian language I, Winnipeg 1962; A. BRUCKNER, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa 1957; F. SŁAWSKI, Słownik etymologiczny języka polskiego I, Kraków 1952—1956; V. MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1952; J. HOLUB-F. KOPEČNY, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1952; T. LEHR-SPLAWIŃSKI-K. POLAŃSKI, Słownik etymologiczny języka drzewian polabskich, Wrocław-Warszawa—Kraków 1962; GEORGIEV-GĒLBŌV-ZAIMOV-ILČEV, Bŭlgarski etimologičen rečnik, Sofija 1962; Z. GOMBOCZ-J. MELICH, Magyar Etymologiai szótár II, Budapest 1914; F. KLUGE, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin u. Leipzig 1943; rokopisno gradivo za etimološki slovar prof. dr. F. Bezlaja. DRUGI SLOVARJI: C. D. BUCK, A dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages, The University of Chicago Press 1949; Słownik starożytności słowiańskich I, Wrocław—Warszawa—Kraków 1961; Słownik prasłowiański (zeszyt próbny), Kraków 1961; M. PLETERŠNIK, Slovensko nemški slovar I, Ljubljana 1894; Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I, Zagreb 1880—1882; Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika I (SAN), Beograd 1959; M. LINDE, Słownik języka polskiego I, Lwów 1854; A. KRYŃSKI-J. KARŁOWICZ-W. NIEDZWIEDZKI, Słownik języka polskiego, Warszawa 1952; Słownik staropolski, Warszawa 1953—1955; J. KARŁOWICZ, Słownik gwar polskich, Kraków 1900; Słownik języka polskiego, Warszawa 1958; P. VÁŠA-F. TRÁVNÍČEK, Slovník jazyka českého, V Praze 1937; Slovník spisovného jazyka českého I, Praha 1960; S. OŽEGOV, Slovar russkogo jazyka, Moskva 1963; Slovar ukrains'koi movi, Kiev 1907; Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Stuttgart 1955; SCHRADER, Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde I-II, Berlin 1923—1929; D. SIMONOVIC, Botanički rečnik, Beograd 1959; B. ŠULEK, Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb 1879; J. BARLE, Prinosi slovenskim nazivima bilja, Zagreb 1937; V. AHTAROV, Materiali za bŭlgarski botaničesk rečnik, Sofija 1939; V. MAŽURANIČ, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rečnik, U Zagrebu 1908—1922. OSTALA LITERATURA: L. NIEDERLE, Slovanská starožitnost, Oddíl kulturní I, 2, Praha 1913; V. VÁŽNY, O jménech motýlů v slovanských nářečích, Bratislava 1955; V. MACHEK, Studie o tvoření výrazů expresivních, V Praze 1930; V. MACHEK, Česká a slovenská jména rostlin, Praha 1954; A. MUNDA, Ribe v slovanských vodah, Ljubljana 1926; J. ZAORALEK, Lidová rčení, Praha 1963; F. BEZLAJ, Drobci iz pradavnine, Ljubljana 1948; R. BADJURA, Ljudska geografija, Ljubljana 1953; A. WAAG, Bedeutungsentwicklung unseres Wort-

schatzes, Lahr 1926; K. O. ERDMANN, Die Bedeutung des Wortes, 1922. Poleg tega še material za slovar slovenskega jezika (SAZU), rokopisno gradivo, ki ga hrani ljubljanski Etnografski muzej, podatki tov. Šarfove (Etn. muzej) in drugi privatni viri. Manjših virov oz. člankov tu ne navajam posebej, ker so zajeti v gradivu, ki sem ga dobila pri SAZU.

Bratko Kreft

BLOK IN DOSTOJEVSKI

(Poema *Dvanajst* in *Dostojevski*)

O Blokovi poemi *Dvanajst*, ki velja mnogim za najlepšo pesnitev iz Oktobrske revolucije, se je že veliko pisalo. Kljub temu pa je v njej tudi velika sporna točka: vizija Krista, ki gre na čelu rdečih gardistov skozi metež snega in revolucije. Ta vizija razburja mnoge konservativno-krščansko-religiozne ljudi in vse nasprotnike Oktobrske revolucije, ki vidijo v njej blasfemijo. Prav tako pa niso zadovoljni z njo nekateri na nasprotni strani, zlasti tisti ne, ki sta jim revolucija in ateizem prav tako toga dogma, kakor je prvim dogma, da je Kristova božanska osebnost nezdružljiva z boljševiško revolucijo in naposled s socializmom sploh. Sam pesnik je bil naknadno v zadregi pred tem lastnim domislekom svoje fantazije, kakor nam priča neki njegov zapisek, vendar je ni mogel zamenjati z ničimer drugim, ker je kljub pomislekom vzniknila iz njega človeško, pesniško in idejno elementarno. Zato je kljub strastnim ugovorom z leve in desne tudi ni spremenil, čeprav bi imel do svoje smrti še dovolj časa za to. Pesnitev je ustvaril meseca januarja 1918. leta, umrl pa je 7. avgusta 1921. leta.

Vse to priča, da je povezanost te vsekakor na prvi pogled nenavadne vizije, ki je simbol in celo že alegorija, s pesnikovo osebnostjo, z vsem njegovim človeškim in pesniškim bistvom, tolikšna, da je nedeljiva od njega. Gre torej za globlje korenike in izvor, kakor je bila trenutna inspiracija, ki jo je izzvala v njem revolucija in zanos tistih dni. Poemo je napisal tako rekoč v eni duški, v dveh dneh, čeprav je ves proces ustvarjanja trajal tri tedne. Ko so nekateri domnevali, da se je z njo dolgo ukvarjal in da je morda celo »rojena v mukah«, ker je na njej »pečat velikih ustvarjalnih naporov«, je Blok odgovoril: »Ne, nasprotno, ustvarjena je v zaletu, v navdihu, harmonično iz enega kova«.

Prvič omenja Blok poemo v svoji beležnici 8. januarja: »Ves dan — *Dvanajst*... Notri drhti.« Dne 15. januarja zapiše: »Moji *Dvanajst* se ne premaknejo naprej.« 27. in 28. januarja piše, da je delal na poemi. To sta bila domnevno tista dva odločilna dneva, o katerih je govoril prijatelju književniku K. I. Čukovskemu. 29. januarja je Blok zapisal: »Strašen šum, naraščajoč v meni in okrog mene... Danes sem — genij«. 4. februarja pa zapiše: »*Dvanajst* — dovršeni, presledki.« Proces nastajanja in ustvarjanja bi bil potem po času naslednji: poemo je začel 8. januarja in 28. januarja jo je v konceptu končal, ker je ta datum tudi na konceptu zapisan. 18. februarja je delo že izšlo v časniku *Zastava dela* (»Znamja truda«). Ker je bilo delo ustvarjeno v velikem pesniškem zaletu, tudi ni v konceptu mnogo variant niti večjih razločkov od natisnjenega besedila.